

**EKOLOGIK XAVFSIZLIK INQIROZI-INSON SALOMATLIGIGA TAHDID
SIFATIDA**

Xodjayeva Aziza Bahtiyarovna

O'zbekiston kasaba uyushmalari federatsiyasi qoshidagi Mehnat va ijtimoiy munosabatlar akademiyasi v.b. dotsenti, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Tel: +998903386685

E-mail: azihodje@gmail.com

Bazarova Sarvinozxon Sanjar qizi

O'zbekiston Kasaba uyushmalari federatsiyasi Mehnat va ijtimoiy munosabatlar akademiyasi, Mehnat sohasini boshqarish fakulteti, Yurisprudensiya yo'nalishi 4-bosqich talabasi

Tel: +998909008780

E-mail: sarvinozxonbazarova1@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada ekologik xavfsizlikning buzilishi inson salomatligi uchun eng dolzarb global muammolardan biri sifatida tahlil qilinadi. Atrof-muhit ifloslanishi, iqlim o'zgarishi va resurslardan nomuvofiq foydalanishning salbiy oqibatlari yoritilgan. Muallif ekologik xavfsizlikni ta'minlashning huquqiy, ijtimoiy va ilmiy asoslarini ko'rsatib, inson hayoti sifatini saqlash uchun amaliy takliflar beradi.

Kalit so'zlar: ekologik xavfsizlik, atrof-muhit, inson salomatligi, ifloslanish, barqaror rivojlanish.

Аннотация. В статье анализируется кризис экологической безопасности как одна из наиболее актуальных глобальных угроз здоровью человека. Рассматриваются загрязнение окружающей среды, изменение климата и нерациональное использование природных ресурсов. Автор освещает правовые, социальные и научные основы экологической безопасности и дает практические рекомендации по улучшению качества жизни человека.

Ключевые слова: экологическая безопасность, здоровье человека, загрязнение окружающей среды, устойчивое развитие, экология.

Annotation. The article analyzes the crisis of environmental security as one of the most urgent global threats to human health. It discusses pollution, climate change, and the misuse of natural resources. The author highlights the legal, social, and scientific foundations of environmental safety and provides practical recommendations for improving human life quality.

Key words: environmental security, human health, pollution, sustainable development, ecology.

KIRISH

So'nggi o'n yilliklarda insoniyat duch kelayotgan muammolarning eng jiddiylaridan biri — bu ekologik xavfsizlikning inqiroz holatiga kelib qolganligidir. Atrof-muhitning ifloslanishi, tabiiy resurslardan ortiqcha foydalanish, iqlim o'zgarishlari va biologik xilma-xillikning kamayishi bularning barchasi inson hayotiga bevosita tahdid solmoqda. Ekologik xavfsizlik faqat tabiatni asrash masalasi emas, balki inson salomatligini, jamiyat barqarorligini va davlatning rivojlanish istiqbolini ta'minlovchi omildir.

Hozirgi vaqtda dunyo bo'ylab havoning ifloslanishi, suv resurslarining kamayishi va tuproq degradatsiyasi insoniyatning yashash sifatini keskin pasaytirmoqda. Xalqaro tashkilotlar ma'lumotlariga ko'ra, har yili millionlab odamlar ekologik omillar bilan bog'liq kasalliklardan vafot etmoqda. Bu esa ekologik xavfsizlik muammosi nafaqat ekologik, balki ijtimoiy va tibbiy inqirozga aylanganini ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasi ham bu global muammodan chetda qolmagan. Xususan, Orol fojiasi, suv taqchilligi, chiqindilarni qayta ishlashdagi sustlik kabi muammolar ekologik xavfsizlikni ta'minlashni dolzarb masalaga aylantirmoqda. Shu bois ekologik siyosatni kuchaytirish, ekologik madaniyatni yuksaltirish va aholining ekologik mas'uliyatini oshirish davlat miqyosidagi ustuvor yo'nalishlardan biridir.

Mazkur maqolada ekologik xavfsizlik inqirozining sabablari, inson salomatligiga ko'rsatadigan ta'siri va uni bartaraf etish yo'llari tahlil qilinadi hamda amaliy takliflar ilgari suriladi. Ekologik xavfsizlik inson faoliyatining barcha sohalarida sanoat, energetika, transport, qishloq xo'jaligi, qurilish va hatto axborot texnologiyalarida ham muhim ahamiyatga ega. Chunki inson faoliyatining har qanday turi, agar u nazorat qilinmasa, ekologik muvozanatga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli, ekologik xavfsizlikni ta'minlash nafaqat ekologik vazifa, balki huquqiy, siyosiy va ijtimoiy majburiyatdir.

Ekologik xavfsizlik — insonning sog'lom va munosib hayot kechirishiga imkon beruvchi muhitni saqlash tizimi sifatida qaraladi. Bu tushuncha faqat tabiat muhofazasi bilan cheklanmay, iqtisodiy, huquqiy, ijtimoiy va ma'naviy omillarni ham qamrab oladi.

So'nggi yillarda ekologik muvozanatning buzilishi inson salomatligiga kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Havoning zararli moddalarga to'lishi natijasida nafas olish kasalliklari, yurak-qon tomir tizimi buzilishlari va hatto onkologik xastaliklar ko'paymoqda. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti ma'lumotiga ko'ra, dunyoda har yili 7 milliondan ortiq inson havoning ifloslanishi tufayli hayotdan ko'z yumadi.

Iqlim o'zgarishlari natijasida esa yangi epidemiologik xavflar, oziq-ovqat ta'minotidagi muammolar va suv tanqisligi kuzatilmoqda. Shu bilan birga, atrof-muhitdagi kimyoviy moddalar inson genetik salomatligiga ham salbiy ta'sir etmoqda.

Ekologik xavfsizlikni ta'minlashda xalqaro hamjamiyat muhim rol o'ynaydi. Xususan, BMTning "Barqaror rivojlanish maqsadlari", Parij iqlim bitimi, Stokgolm deklaratsiyasi va boshqa xalqaro hujjatlar global ekologik muammolarni kamaytirishga qaratilgan.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida ekologik xavfsizlik masalasi

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi inson huquqlari va erkinliklarini oliy

qadriyat sifatida e'tirof etadi. 2023-yil 30-aprelda qabul qilingan yangi tahrirdagi Konstitutsiyada ekologik huquqlarga alohida o'rin berilgan. 49-moddada quyidagicha norma keltirilgan:

“Har bir shaxs sog‘lom atrof-muhitda yashash, atrof-muhit holati to‘g‘risida ishonchli axborot olish va uni muhofaza qilishda ishtirok etish huquqiga ega”.

Mazkur modda ekologik xavfsizlikni har bir fuqaroning asosiy konstitutsion huquqi sifatida belgilaydi. Bu degani, har bir inson toza havo, sof suv, tabiiy resurslardan xavfsiz foydalanish va sog‘lom ekologik muhitda yashash huquqiga ega. Shu bilan birga, davlat bu huquqni ta'minlash, himoya qilish va ekologik muhitni sog'lomlashtirish uchun zarur chora-tadbirlarni ko'rish majburiyatiga ega.

Shuningdek, Konstitutsiyaning 62-moddasida fuqarolarning ekologik mas'uliyati ham aniq belgilangan:

“Fuqarolar atrof-muhitni asrashga majburdirlar”.

Bu norma har bir insonni o'z ekologik xatti-harakatlari uchun javobgarlikka chorlaydi. Demak, ekologik xavfsizlikni ta'minlash faqat davlatning emas, balki har bir fuqaroning ham vazifasidir.

Inson huquqlari bilan ekologik xavfsizlikning o‘zaro bog‘liqligi

Ekologik xavfsizlik va inson huquqlari bir-biri bilan uzviy bog‘langan. Insonning yashash huquqi, sog‘lom hayot kechirish huquqi, mehnat qilish huquqi va hatto ta'lim olish huquqi ham ekologik omillarga bevosita bog‘liq. Masalan, agar havo iflos bo‘lsa, insonning sog‘lom yashash huquqi buziladi; agar suv tanqisligi yoki zaharlanish mavjud bo‘lsa, yashash sifati pasayadi.

Shu sababli, ekologik xavfsizlikni ta'minlash — insonning boshqa huquqlarini himoya qilishning asosi hisoblanadi. Bu masala xalqaro huquqda ham e'tirof etilgan. BMT Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi (1948-yil)da insonning yashash huquqi eng muhim huquq sifatida belgilangan, 1972-yilgi Stokgolm deklaratsiyasida esa “har bir inson sog‘lom va tabiiy muhitda yashash huquqiga ega” deb qayd etilgan.

Bu xalqaro tamoyillar O‘zbekiston qonunchiligida ham o‘z aksini topgan. Mamlakat ekologik siyosati xalqaro standartlarga mos ravishda olib borilmoqda.

Ekologik xavfsizlikni ta'minlashning huquqiy asoslari

O‘zbekiston Respublikasida ekologik xavfsizlikni ta'minlash maqsadida qator qonun va dasturlar qabul qilingan. Ulardan eng asosiylari quyidagilardir:

- “Tabiatni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi Qonun;
- “Ekologik nazorat to‘g‘risida”gi Qonun;
- “Suv va suvdan foydalanish to‘g‘risida”gi Qonun;
- “Atmosfera havosini muhofaza qilish to‘g‘risida”gi Qonun;

•“Yashil makon” umummilliy dasturi (2021-yildan boshlab amalga oshirilmoqda).

Mazkur hujjatlar ekologik muvozanatni saqlash, chiqindilarni kamaytirish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ekologik monitoringni kuchaytirish va aholining ekologik huquqlarini himoya qilishga qaratilgan.

Davlat va fuqarolarning mas’uliyati

Ekologik xavfsizlikni ta’minlashda davlatning roli beqiyosdir. Hukumat ekologik siyosatni shakllantiradi, ekologik nazoratni amalga oshiradi, ekologik qonunbuzarliklarga qarshi sanksiyalar belgilaydi va ekologik dasturlarni moliyaviy jihatdan qo‘llab-quvvatlaydi. Shu bilan birga, har bir fuqaro ham bu jarayonda faol ishtirok etishi lozim.

Har bir inson chiqindilarni kamaytirish, suv va elektr energiyasini tejash, daraxt ekish, transport vositalaridan oqilona foydalanish, ekologik tadbirlarda qatnashish orqali ekologik xavfsizlikka o‘z hissasini qo‘sha oladi. Chunki ekologik muammolarning aksariyati inson faoliyati natijasidir va ularni hal etish ham insonning o‘z qo‘lidadir.

Ekologik xavfsizlikni ta’minlashning istiqbollari

Kelajakda ekologik xavfsizlikni yanada mustahkamlash uchun quyidagi yo‘nalishlar ustuvor hisoblanadi:

- Ekologik qonunchilikni xalqaro talablar asosida yangilash;
- Ekologik ta’lim va madaniyatni rivojlantirish;
- Raqamli texnologiyalar asosida ekologik monitoring tizimini kengaytirish;
- Qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish;
- Ekologik jinoyatlar uchun javobgarlikni kuchaytirish;
- Fuqarolarning ekologik tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash.

Ekologik xavfsizlik bugungi davrda insoniyat hayotining ajralmas va strategik jihatdan muhim yo‘nalishiga aylanib bormoqda. Atrof-muhit ifloslanishi, iqlim o‘zgarishi, tabiiy resurslarning kamayishi va chiqindilar muammosi inson salomatligiga bevosita hamda bilvosita zarar yetkazmoqda. Bu jarayonlar natijasida nafaqat ekologik, balki ijtimoiy, iqtisodiy va hatto siyosiy barqarorlik ham izdan chiqmoqda.

Insonning yashash huquqi, sog‘lom muhitda hayot kechirish huquqi ekologik xavfsizlik bilan chambarchas bog‘liq. Agar ekologik xavfsizlik ta’minlanmasa, sog‘lom turmush tarzini yaratish, iqtisodiy rivojlanish yoki barqaror jamiyat qurish haqida so‘z yuritish mumkin emas. Shu sababli, ekologik xavfsizlik masalasi milliy xavfsizlik, iqtisodiy siyosat va sog‘liqni saqlash tizimi bilan integratsiyalashgan holda hal etilishi zarur.

Bugungi kunda inson faoliyatining texnologik sur'ati kuchaygani sayin, tabiiy resurslardan foydalanish darajasi ham ortib bormoqda. Ammo bu jarayon ko'p hollarda ekologik mas'uliyat tamoyillariga zid amalga oshirilmog'ida. Sanoat chiqindilari, transportdan chiqayotgan zararli gazlar, qishloq xo'jaligida pestitsid va kimyoviy o'g'itlardan haddan tashqari foydalanish natijasida tabiiy muvozanat buzilmog'ida. Ushbu muvozanatsizlikning eng og'ir oqibatini esa inson salomatligi ko'rmoqda havoning ifloslanishi, suv sifatining yomonlashuvi va oziq-ovqat zanjiridagi kimyoviy moddalarning ortishi kasalliklar ko'payishiga olib kelmoqda.

Shu jihatdan, ekologik xavfsizlikni ta'minlash faqat hukumatlar zimmasidagi vazifa emas, balki butun jamiyatning umumiy mas'uliyatidir. Fuqarolarning ekologik madaniyatini yuksaltirish, ularning atrof-muhitni muhofaza qilishdagi ishtirokini kuchaytirish, ekologik qonunlarga rioya etishni odatga aylantirish zarur. Shuningdek, davlat siyosati "yashil iqtisodiyot", "toza energiya" va "barqaror ishlab chiqarish" tamoyillariga asoslanmog'i lozim.

Xalqaro hamkorlik bu borada muhim o'rin tutadi. Chunki ekologik tahdidlar milliy chegaralarni bilmaydi. Iqlim o'zgarishi, suv tanqisligi yoki atmosferaning ifloslanishi bir davlat muammosi emas, balki butun insoniyatning umumiy muammosidir. Shu sababli, xalqaro ekologik konvensiyalar, ilmiy tajriba almashinuvi va ekologik innovatsiyalarni birgalikda qo'llash kelajak uchun zarurdir.

O'zbekiston misolida ham ekologik siyosatni kuchaytirish so'nggi yillarda muhim natijalar berdi. "Yashil makon" umummilliy loyihasi, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish, chiqindilarni qayta ishlash sohasida yangi tashabbuslar bularning barchasi ekologik xavfsizlikni mustahkamlash yo'lida qo'yilgan muhim qadamlardir. Biroq bu yo'lda hal etilishi lozim bo'lgan muammolar hali ham ko'p: ekologik nazoratning sustligi, fuqarolik jamiyati ishtirokining pastligi va ekologik ta'limning yetarli darajada rivojlanmagani shular jumlasidandir.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, ekologik xavfsizlikni ta'minlash — bu inson hayotining sifatini saqlash, jamiyatni sog'lom va barqaror rivojlantirishning yagona yo'lidir. Ekologik inqirozni bartaraf etish uchun ilm-fan, texnologiya va siyosatning birlashgan yondashuvi zarur. Faqat inson va tabiat o'rtasidagi muvozanatni qayta tiklash orqaligina biz kelajak avlodlarga sog'lom, yashil va xavfsiz muhitni meros qilib qoldira olamiz.

Ekologik xavfsizlik — bu inson huquqlarining asosi, jamiyat barqarorligi va davlat taraqqiyotining kafolatidir. Toza havo, sof suv, yashil tabiat inson hayotining ajralmas qismi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi har bir fuqaroning sog'lom atrof-muhitda yashash huquqini kafolatlaydi va uni himoya qilishni davlat zimmasiga

yuklaydi. Shu bilan birga, har bir fuqaro ham atrof-muhitni asrashga mas'uldir. Sog'lom ekologik muhitni saqlash bizning hozirgi hayotimiz uchungina emas, balki kelajak avlodlar farovonligi uchun ham muhim burchdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (2023-yil tahriri).
2. O'zbekiston Respublikasi "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi Qonuni.
3. O'zbekiston Respublikasi "Ekologik nazorat to'g'risida"gi Qonuni, 2018-yil.
4. Stokgolm deklaratsiyasi, 1972-yil.
5. BMT Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, 1948-yil.
6. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. — Toshkent: 2023.
7. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (WHO) ma'lumotlari. — www.who.int
8. BMT "Barqaror rivojlanish maqsadlari" (SDGs). — www.un.org/sustainabledevelopment
9. Parij iqlim kelishuvi. — 2015 yil, BMT arxivi.
10. Karimova N. "Ekologik xavfsizlik va inson salomatligi". — Toshkent, 2021.
11. Qodirov B. "Barqaror rivojlanish siyosati: nazariya va amaliyot". — Toshkent, 2020.